

«ВІН ПРАГНУВ ПЕРЕХИТРИТИ ДИЯВОЛА».

Отець Гавриїл Костельник: штрихи до контroversійного портрета

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук

Історико-біографічний нарис

Ісус подався на Оливну гору. Та вдосвіта знову прибув до храму, й усі люди походились до Нього; Він же, сівши, навчав їх. І привели тоді книжники і фарисеї до Нього жінку, спійману на перелюбі, поставили її посередині, і кажуть до Нього: «Учителю, жінку оцю спіймано саме на перелюбнім вчинку. Каменувати отаких приписав нам Мойсей у законі. Що ж Ти на те?» Испитували вони Його, казавши так, – щоб мати чим оскаржити Його. А Ісус нахилився додолу і писав пальцем по землі. А що вони наполягали та допитувалися в Нього, то Він підвівсь і каже до них: «Хто з вас без гріха, – нехай перший кине у неї камінь!» І знову нахилившись, писав по землі. Почувши таке, почали вони виходити один по одному, почавши з цонайстарших аж до останніх. І залишилися тільки Ісус та жінка, що стояла посередині. Підвівсь Ісус, а нікого, крім жінки, не побачивши, мовить до неї: «Де ж вони, жінко, оті твої обвинувачі? Ніхто не осудив тебе?». «Ніхто, Господи», – відповіла. Тоді Ісус до неї: «То і Я тебе не осуджую. Йди та вже віднині не гріши» (Йн 8, 1-11).

На його імені довго лежало тавро «відступника», «зрадника віри», «прислужника більшовизму», але він мав свою особливу думку на унію православної й католицької церков, був противником латинізації східного обряду, але серед представників української релігійної філософії першої половини ХХ ст., а навіть і серед діячів української духовної культури його постать вирізняється насамперед неординарністю мислення, талантом, глибокою ерудицією, всебічною обдарованістю й високою освіченістю, а також безсумнівним філософським світосприйманням. Він талановитий літератор, літературний критик та публіцист, здібний та різнобічний науковець, ерудований богослов та проповідник, авторитетний педагог, який прагнув сповна реалізувати себе у різноманітних сферах діяльності. Талант і працелюбність ученого дали йому можливість збагатити доробок української філософської думки. За довгі роки вивчення й викла-

дання філософії він сформувався як ерудований фахівець, який оволодів надбаннями світової філософії, критично їх переосмислив і виробив своє власне розуміння філософських проблем, що й виклав у численних творах. Його праці з проблем онтології, гносеології, логіки, соціальної філософії та філософії історії, а також підручник з історії філософії засвідчують його високу компетентність у цих філософських проблемах. Вони виразно демонструють, яким повинен бути духовний наставник народу, якими глибокими знаннями й вмінням осмислювати й узагальнювати події реальності повинен цей пастир володіти.

70 літ промайнуло від того вересневого дня 1948 р., коли після богослужіння в Преображенській церкві 20 вересня близько 10 год 20 хв о. Гавриїл повертався додому. На вул. Краківській у 10–12 метрах від під'їзду будинку № 17 до нього наблизився молодик років 20-23 і двічі вистрілив з пістолета марки ТТ. Протопресвітер помер на місці від поранень у голову. Терорист, кинувся втікати, а коли його майже наздогнали, – застрелився. Схоже, що він заздалегідь готувався до ролі смертника: під заношену ватянку одягнув чисту білизну, на шию повісив образок. Як показала судмедекспертиза, вбивця страждав хронічною гонореєю (відомо, що СБ ОУН підбирала терористів-смертників з тих, хто мав серйозні провини, венеричні захворювання, або добровольців). Оперативну групу з розслідування теракту очолив заступник начальника відділу «О» МДБ УРСР Іван Богданов. До її складу ввели оперпрацівників відділів «О», 2-Н (боротьба з націоналізмом), 2 (контррозвідка), 4 (таємно-політичного), 5 (активні оперативні заходи), двох слідчих, а також начальника львівського УМДБ генерал-лейтенанта Вороніна. На її засіданнях були присутніми заступник міністра держбезпеки УРСР, генерал-майор Дроздов і Поперека. 21 вересня слідчі допитали 18 свідків трагедії, а до 20 жовтня під час розшукових операцій тільки у Львові заарештували 162 підпільників та їх помічників з місцевого населення. Найзагадковіше почалося коїтися пізніше: одразу троє (!) утримуваних під вартою оунівців, а також агенти УМДБ

«Свобода» та «Хмара» (бували в будинку священника) впізнали у терористі на фото сина Костельника Іриня (1916р. н.), хоча той мав у цей час перебувати в Австрії. Черниця Міріам (Настя Волошин) також стверджувала, що вбивця – син загиблого. Дружина убитого священника Елеонора Костельник розповідала знайомим, що в органах держбезпеки на неї чинили тиск, аби вона впізнала у терористі свого сина, який служив у дивізії СС «Галичина». Органи МДБ доручили архієпископу Макарію, єпископам Михайлу й Антонію «обробляти» вдову, аби вона вирішила піти в монастир. До 19 жовтня 1948 р. офіційна версія про особу вбивці була остаточно встановлена у «Висновку по матеріалах попереднього розслідування убивства Костельника», у якому терористом фігурував Василь Паньків («Яворенко», «Яремко», 1923 р. н.), а сам теракт готувала «спеціальна група бандитів». Головною причиною вбивства визначалася «активна робота з возз'єднання греко-католицької церкви з російською православною церквою», яку провадив о. Гавриїл. Було також встановлено, що у день вбивства, 20 вересня 1948 р., поблизу Преображенської церкви, де проводив богослужіння Г. Костельник, перебувала спеціальна група ОУН у складі трьох осіб з автомобілем. Під час служби група очікувала у півній навпроти церкви, де чергував оунівець Роман. Планувалося, що після закінчення літургії В. Паньків застрелить Г. Костельника поблизу його будинку і втече зі Львова на машині. Однак несподіване переслідування після теракту завершилося самогубством убивці за 400 м від місця загибелі Г. Костельника. Того самого дня С. Савченко підписав і «План додаткових агентурних заходів» з розслідування вбивства, яким, зокрема, передбачались арешт «низки реакційно налаштованих священників» ГКЦ. Співробітники МДБ сходилися на тому, що безпосереднім ініціатором та організатором ліквідації Г. Костельника виступив керівник Крайового проводу ОУН «Бут-2» Зиновій Тершаковець («Федір»). Радянські контррозвідники характеризували його (члена ОУН з 1930 р.) як «одного з найдосвідченіших конспіраторів націоналістичного підпілля й відчайдушного терориста» (опосередкованим підтвердженням цього стали 853 партійно-радянських працівників та активістів, убитих бойовиками підпілля у 1947–1948 рр. лише на Львівщині. 23 вересня 1948 р. посмертну «Довідку на протопресвітера доктора Костельника Гавриїла Теодорови-

ча» підготував начальник відділу «О» Л. Готовцев. Виникало враження, що органи держбезпеки прагнули максимально сконцентрувати «компрометуючі матеріали» на керівника «Ініціативної групи», який став їм непотрібним, і тим самим пом'якшити реакцію вищих властей на цей гучний «недогляд». У такий спосіб формувався образ Г. Костельника як «українського націоналіста», людини з авантюрними нахилами, добре знайомого з майбутнім командувачем УПА Р. Шухевичем, колишнім керівником СБ ОУН М. Лебедем, діячем, який підтримував пронімецькі звернення львівської інтелігенції в часи окупації. При цьому, як наголошувалось у довідці, він був опозиційно налаштований до Ватикану та його латинізаційної політики, шовіністичного курсу правлячих кіл II Річ Посполитої, користувався авторитетом у митрополита А. Шептицького, частини єпископату і кліру ГКЦ. Як стверджувалось у документі, «для реабілітації себе перед радянською владою» й усвідомлюючи неминучий крах унії, він пішов на співпрацю й МДБ, яке вирішило скористатися його кар'єризмом. Однак агентурна розробка 1946–1947 рр. довела, що священник залишився на «ворожих позиціях щодо радянської держави», як і до того прагнув створити «модернізовану українську церкву», зберігав греко-католицьку обрядність. У близькому колі він заявляв, що «возз'єднанням уніатської церкви з православною, він переслідував мету збереження уніатського духовенства від репресій органами радянської влади», працював над книжками, покликаними «розбити марксизм».

Протопресвітер Гавриїл Федорович Костельник народився 15 червня 1886 р. у давньому українському поселенні Руський Керестур, що належало тоді до південної Угорщини. Деякі автори подають як місце його народження с. Бачки у Хорватії. Батьки: Федір та Анна з дому Макаї були українськими селянами, сповідували греко-католицьку віру. З 6 дітей у сім'ї – а це брати Михайло, Янко, сестри Марія, Юлія та Гелена – лише Гавриїл здобув високу освіту. Після сільської початкової школи Г. Костельник закінчив хорватську гімназію у Загребі, 1906 р. розпочав тут же вищі теологічні студії. Гавриїл Костельник – помітний та обдарований студент. З початком другого навчального курсу (січень 1907 р.) митрополит Андрій Шептицький за активної участі югославського єпископа Діонізія Няраді переводить Гавриїла Костельника у Львів до Ду-

ховної Семінарії. По закінченні її 1911 р. Митрополит Андрій направляє випускника на студії до Фрайбурга (Швейцарія), де за 2 роки 27-річний Костельник захищає докторат з філософії «Про основні принципи розумового пізнання» (латинською мовою). Після повернення до Львова він у 1913 р. одружується з Елеонорою Зарицькою, донькою відомого директора Перемишльської гімназії. 20 квітня цього ж року дякон Гавриїл Костельник підписує «Ісповідування католицької віри від Апостольського престолу Римського Вос-точним предписане». Так для вірних Галичини висвячується новий душпастир. Запальний та працюючий...

Гавриїл Костельник був талановитим проповідником, його високого наукового рівня проповіді слухала уся львівська інтелігенція та освічена молодь. Його проповіді мали не так апологічний чи релігієзнавчий характер, як культурологічний, чи навіть полемічний, спонукала слухачів до філософських роздумів.

Г. Костельник був членом-засновником Українського богословського товариства, викладав у Духовній Семінарії (1920–1930 рр.) та Богословській Академії (1926–1931 рр.) логіку, історію грецької філософії, метафізику, психологію, християнську соціологію та філософію, виконував обов'язки катихита учнів I, II реальної школи, філії Української державної гімназії, а від 1941 р. – I й II Української гімназії у Львові; школярам викладав догматику, історію церкви, апологетику. Г. Костельник був багаторічним редактором та видавцем журналу «Нива», активно друкувався у часописах «Мета», «Дзвоник», «Діло», «Богословія» та ін.

Загальна кількість його праць, наведена професором Д. Тамашем, становить 261 назву (близько 4800 с.) опублікованих, а також 59 назв (близько 5800 с.) рукописів. Очевидно, і ця кількість не охоплює всієї спадщини мислителя, хоча й засвідчує його виключну працездатність.

Ще в юнацькі роки проявляється поетичний талант Г. Костельника, він складає вірші, пише твори різного змісту латинською, німецькою і, звичайно, українською мовами. Володів він і старогрецькою мовою, добре знав природничі науки, світову філософію й літературу, світську історію, історію релігії й богослов'я. Свій рідний бачванський діалект увічнив, насамперед, у віршах, які писав також по-хорватськи й по-українськи, перший складає граматику бач-

ванської мови – «Граматику бачвансько-руської бешеди» (1923), що дало початок бачванській писемності. Своїми творами по-бачванськи він творить нову літературу, написану цим цікавим і оригінальним діалектом.

У 20–30 рр. XX ст. суперечка між Сходом і Заходом у християнській церкві була дуже актуальною для греко-католицької церкви в Україні. Тут були досить сильні намагання перейти на латинський обряд. Зацікавлений у цьому був не лише польський католицький єпископат, а й сам Ватикан. У цьому переконався Г. Костельник під час подорожі до Риму у 1925 р. з групою прочан. Його розмірковування над проблемою відносин Сходу й Заходу щодо церковних справ вилилися у низку праць – «Спір про епikleзу між Сходом і Заходом» (1928), «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави Папства» (1931), «Викляті святі – Кирило та Мефодій» (після 1927), «Розвиток папства в перші п'ять віків» (1933) та ін. У цих працях автор відверто виступає проти спроби латинізації української церкви, відстоює самобутність її на основі збереження східного обряду, як це було обумовлено Берестейськими угодами. За такі переконання Костельник був звільнений з посади редактора журналу «Нива» у кафедральній собор під безпосередній нагляд Митрополита. Римові не сподобалися й вільнодумність Костельника-професора філософії. Митрополит Шептицький був змушений виконати волю Риму – усунути Костельника від викладання в Академії, а також з посади редактора, але він ніколи не полишав поза увагою свого здібного й розумного учня, а навіть був його одностороннім щодо необхідності запобігання спробам латинізації української церкви. Після заборони викладати в Академії Костельник став під протекцією Митрополита архиєпархальним проповідником – щонеділі й у свята виголошував коротку, глибоко змістовну проповідь у церкві Св. Юра. Він також обіймав посаду гімназійного катехита і співпрацював у Преображенській церкві з її стареньким парохом о. Дометом Садовським. Сучасник тих подій о. Кладочний вважає, що «моральні утиски» Риму стали однією з причин розриву Г. Костельника з Римом та переходу на православ'я.

На кінець 1930-х – початок 1940-х рр. Гавриїл Костельник зажив у Західній Україні слави як один із найбільш авторитетних та освічених священників Української греко-католицької церкви, який користувався особистою довірою митропо-

лита УГКЦ Андрея Шептицького. Професор греко-католицької богословської академії у Львові, автор численних філософських творів і релігійних трактатів, літературознавчих та мовознавчих досліджень, праць з історії християнської церкви, Г. Костельник був водночас переконаним прихильником української національної ідеї та одним із найбільш ерудованих інтелектуалів у середовищі УГКЦ.

Організація українських націоналістів (ОУН), яка розгорнула активну діяльність на західно-українських землях у міжвоєнний період, після окупації Польщі військами Німеччини та СРСР у вересні 1939 р. поступово стала утверджуватися як провідна політична сила українського визвольного руху, що ставила за мету відновлення національної державності.

Після приходу радянської влади у Західну Україну у краї розпочалися масштабні репресії проти членів українських політичних партій міжвоєнного періоду, національно свідомої інтелігенції, греко-католицького кліру та учасників визвольного руху. Водночас радянська влада, убачаючи загрозу в існуванні УГКЦ, розпочала активний пошук шляхів її ліквідації. Прикладом цього, зокрема, слугує спроба органів держбезпеки залучити до співпраці у справі розколу Української греко-католицької церкви та її подальшої ліквідації доктора Гавриїла Костельника, відомого на той час антизахідними поглядами. Однак розігрування «родинної карти» та особистих амбіцій Г. Костельника не дали бажаного для радянських спецслужб результату. Вирішальним чинником, який вплинув на рішення Г. Костельника, була особистість А. Шептицького, який залишався незмінним головою УГКЦ. До того ж, великий вплив на його свідомість справили масштабні репресії, тому він відмовився від співпраці з «органами».

Досвід стосунків із радянською владою та жорстокі репресії сталінського режиму у Західній Україні протягом 1939–1941 рр. сформували у Г. Костельника стійкі антирадянські погляди. Він сповідував їх протягом усього свого подальшого життя, навіть у той період, коли очолював «Ініціативну групу» з «возз'єднання» греко-католицької та православної церков. Адже жертвою масштабних репресій став рідний син отця – Богдан Костельник, який був заарештований у січні 1941 р. за участь в ОУН і розстріляний у червні 1941 р. перед відступом більшовиків зі Львова. Після відступу радянських військ із Західної

України Г. Костельник став активним учасником суспільно-політичних процесів, які відбувалися у Львові з проголошенням тут 30 червня 1941 р. заходами ОУН(б) Акту про відновлення Української держави. Зокрема, він був одним з учасників зібрання поблизу будинку «Просвіти», де ухвалювався історичний документ. Як одного із найбільш освічених та авторитетних греко-католицьких священиків його залучили до роботи надпартійного загальнонаціонального координаційного органу – Українського національного комітету (УНК), до складу якого входили представники від українських політичних партій, громадських організацій, інтелігенції та греко-католицького кліру. 6 липня 1941 р. доктор Г. Костельник разом з іншими ієрархами УГКЦ підписав звернення до українського народу, де вітав відновлення 30 червня 1941 р. національної державності та створення уряду (державного правління) на чолі зі Я. Стецьком, закликавши до об'єднання усіх творчих сил задля розбудови незалежної держави. Того ж дня він увійшов до складу Ради сеньйорів і до листопада 1941 р. був членом президії Української національної ради, очолюваної К. Левицьким.

Роки Другої світової війни стали важким випробуванням для Г. Костельника та його родини. У 1943 р. два його сини – Іреній та Зиновій – пішли добровольцями в дивізію ваффен-СС «Галичина», однак не брали участі в боях на фронті і у 1945 р. потрапили в англійську зону окупації, звідки перебралися до Великобританії. У травні 1944 р. до Югославії виїхала його донька Христина.

Після повернення радянської влади у Західну Україну та смерті митрополита УГКЦ А. Шептицького (1 листопада 1944 р.), сталінський режим активізував зусилля щодо остаточної ліквідації Української греко-католицької церкви. До Москви 18 грудня 1944 р. виїхала делегація УГКЦ у складі архімандрита Климентія Шептицького, ієромонаха Г. Будзиновського, отців Г. Костельника та І. Котіва з метою продемонструвати лояльність до радянської влади та з'ясувати питання подальшого існування греко-католицької церкви в умовах СРСР. 26 грудня 1944 р. вони були прийняті представником Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР Ю. Садовським та офіцерами НКДБ СРСР П. Федотовим, О. Леонтьєвим і П. Судоплатовим. Предметом бесіди стала суспільно-політична та релігійна ситуація у

Західній Україні. Описуючи всю складність становища у західному регіоні, представники греко-католицького духовництва намагалися переконати радянських співрозмовників у недоцільності проведення масових репресій проти мирного населення, представників кліру, інтелігенції та учасників національно-визвольного руху. Водночас, офіційно засуджуючи діяльність ОУН та УПА у Західній Україні, вони погодилися виступити посередниками на переговорах між представниками радянської влади та українського націоналістичного підпілля з метою припинення збройної боротьби. Наприкінці січня 1945 р. на виконання взятої на себе місії Г. Костельник разом з іншими представниками вищого греко-католицького духовництва провели у соборі Св. Юра таємну зустріч із керівником бюро проводу ОУН Р. Шухевичем та членом проводу – М. Лебедем, на якій їм було запропоновано провести раунд переговорів між проводом ОУН і радянською владою щодо припинення збройної боротьби. Р. Шухевич виступив за необхідність організації таких перемовин, розглядаючи їх як можливість легалізації частини учасників націоналістичного підпілля та вояків УПА, сподіваючись зберегти кадри, необхідні для продовження визвольної боротьби. Водночас М. Лебедь категорично відкинув саму можливість подібних переговорів. Під час розмов із представниками проводу ОУН Г. Костельник сумнівався у доцільності проведення переговорів оунівського підпілля з радянською владою щодо припинення збройної боротьби, вбачаючи у цьому особисту відповідальність за долю українського визвольного руху. Органи НКДБ визначали позицію доктора Г. Костельника з цього питання як найбільш хитку серед греко-католицького духовництва, яке брало участь у переговорах. Зокрема, у цей час було зафіксовано висловлювання Г. Костельника: «Я зараз розгубився і не знаю, чи ми маємо право тепер підтримувати різноголосся у проводі – поглиблювати тріщину, чи не зробимо ми цим самим зло своєму народу. З іншої сторони, я боюсь, щоб не вийшло так, що ми домовимось із Москвою і цим самим своїми руками похоронимо своє дітище – дорогу для України справу національної революції [...]». Урешті-решт у лютому 1945 р. на засіданні проводу ОУН було прийнято рішення про відхилення пропозиції щодо можливості припинення збройної боротьби проти радянського режиму.

На початку 1945 р. відбулися перші арешти греко-католицького духовництва. 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» вийшла стаття Володимира Росовича (літературний псевдонім письменника Ярослава Галана) «З мечем чи з хрестом», яка започаткувала гостру атаку на греко-католицьку церкву та особу митрополита Андрея Шептицького. Таким чином, розпочалася масштабна кампанія сталінського режиму з насильницької ліквідації УГКЦ у Західній Україні. 11 квітня 1945 р. у Львові був заарештований весь єпископат на чолі з митрополитом Й. Сліпим. Після цього почалися масові репресії проти греко-католицьких священників в єпархіях за звинуваченням у співпраці з Німеччиною та українським націоналістичним підпіллям. Обезголовавши УГКЦ, радянські органи державної безпеки розпочали організацію руху за її ліквідацію. При цьому було реанімовано довоєнну ідею створення комітету з «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, а кандидатуру Г. Костельника визначено як його можливого керівника. І хоча чекісти мали всі підстави вважати, що в глибині душі лідер «Ініціативної групи» не сприймає політику радянської влади. Проте прискіпливо вивчивши особистість пресвітера Г. Костельника, радянські спецслужби змогли зав'язати з ним ділові контакти, визначити його вагому функціональну роль перед «вирішальним наступом на унію». На загал, пресвітер виявив здатність до результативного співробітництва. 28 травня 1945 р. Г. Костельник очолив т. зв. «Центральну ініціативну групу з возз'єднання греко-католицької церкви з Російською православною церквою». У 1945–1946 рр. Г. Костельник разом з іншими двома членами «Ініціативної групи» – священниками А. Пельвецьким та М. Мельником – здійснив велику роботу з переведення греко-католицьких ієреїв у православ'я. Лише протягом 1945 р. вони ініціювали 30 зібрань з представниками греко-католицького духовництва у Львівській, Станіславській та Тернопільській областях. 8–10 березня 1946 р. у Львові «Ініціативна група» провела неканонічний церковний собор, який прийняв рішення про ліквідацію Берестейської унії та розрив із Ватиканом, підпорядкувавши УГКЦ юрисдикції Російської православної церкви. Що ж змусило Г. Костельника, цього переконаного противника радянської влади, піти на співпрацю з більшовиками у здійсненні ними заходів з ліквідації УГКЦ? Як справедливо зазначав із цього

приводе професор Я. Дашкевич: «Г. Костельник був глибоко віруючою людиною, але віру цю [...] моделював за власним містичним переконанням та уявленням про персональне велике і високе післанництво [...]. Віра в місію, яку йому треба здійснити, еднаючи церкву зі Сходом, не була засобом шантажу, але тою нав'язливою й маніакальною (враховуючи хворобливу амбіційність цієї особистості) ідеєю». Вважаючи себе видатною історичною постаттю, Г. Костельник вірив у необхідність здійснення великої історичної місії, що пов'язувалася ним із долею УГКЦ. Тривалий час, перебуваючи у тіні митрополита А. Шептицького та інших ієрархів, він не мав змоги реалізувати свої погляди щодо перетворення греко-католицької церкви. Будучи прихильником розриву відносин із римським престолом, Г. Костельник не виступав за об'єднання УГКЦ з Московським патріархатом, а радше підтримував ідею створення в Україні єдиної автокефальної православної церкви. Проте радянська влада максимально використала «восточництво» Г. Костельника для реалізації власного плану насильницької ліквідації УГКЦ та підпорядкування її цілковито одержавленій та повністю підконтрольній кремлівському режиму Російській православної церкви. Іншим важливим чинником, який вплинув на вибір Г. Костельника навесні 1945 р., була усвідомлена ним необхідність захистити греко-католицьких священнослужителів від масових репресій, переслідувань та депортацій в умовах масштабного наступу сталінського режиму на УГКЦ. Розуміючи невідворотність радянської влади, він, йдучи на співпрацю з більшовиками, сподівався таким чином не допустити остаточного знищення греко-католицького кліру. Водночас Г. Костельник через власні амбіційні схильності вважав, що зможе переграти радянський режим у боротьбі за греко-католицьку церкву та реалізувати своє бачення майбутнього УГКЦ, абсолютно не усвідомлюючи того, що кожен його крок та висловлювання пильно контролювалися органами державної безпеки. Згідно з документами радянських спецслужб, Г. Костельник, незважаючи на співпрацю з більшовиками, не був офіційним агентом органів держбезпеки і надзвичайно відверто і неприховано негативно висловлювався на адресу радянського режиму.

На початку 1946 р. із зізнань заарештованих оунівців радянським органам державної безпеки стало відомо про підготовку націоналістичним

підпіллям у Західній Україні замаху на Г. Костельника. У зв'язку з цим за прямою вказівкою міністра держбезпеки УРСР генерал-лейтенанта С. Савченка управління МДБ по Львівській області вжило комплекс оперативних заходів для посилення охорони (зокрема негласної) протопресвітера. Для цього залучали 16 осіб, які здійснювали постійний нагляд за місцем проживання Г. Костельника у Львові по вул. Краківській та у Преображенській церкві, де він щодня проводив богослужіння. Його також супроводжували під час виїздів у місто. Окрім цього, було проведено ретельну перевірку всіх жителів будинку, де мешкав Г. Костельник, у результаті підозрілих осіб виселили, а замість них у звільнених помешканнях розмістилися співробітники УМДБ – охоронці протопресвітера. Прислуга та двірник у будинку Г. Костельника перебували на оперативному зв'язку з радянськими органами безпеки і мали зброю. Водночас поблизу був встановлений спеціальний міліцейський пост для постійного нагляду за протопресвітером. Свого часу навіть пропонувалося під приводом лікування вивести Г. Костельника в якесь інше місто України, однак згодом від цього плану відмовилися. Після невдалих спроб Закордонних частин ОУН та українського націоналістичного підпілля у краї вивести Г. Костельника за кордон та його відмови припинити співпрацю з більшовиками у справі ліквідації Української греко-католицької церкви у Західній Україні, львівський крайовий провід ОУН на чолі з Ф. Тершаковцем («Федір», «Русич») наприкінці 1946 р. за діяльність на посаді голови «Ініціативної групи» виніс протопресвітеру Г. Костельнику смертний вирок. Декілька разів ОУН в анонімних листах попереджала його про це, пропонуючи негайно припинити будь-яку діяльність на користь радянської влади та Російської православної церкви, однак Г. Костельник злегковажив погрозами підпілля, навіть не повідомляючи про ці листи органи держбезпеки. Після проведення Львівського церковного собору та припинення діяльності «Ініціативної групи» увага радянських органів держбезпеки щодо охорони Г. Костельника послабилася. Наприкінці 1946 р. міліцейський пост, встановлений поблизу його будинку, був знятий, а охоронці вже більше не супроводжували протопресвітера під час його виходів із дому до церкви і назад. У цей же період значно підупав морально-психологічний стан Г. Костельника. Будучи свідком насильницької радянізації

Західної України, він продовжував глибоко переживати за долю рідного народу та становище краю: «коли уявиш собі, що відбувається у нашій місцевості, серце кров'ю обливається. Наш народ не хоче сприймати колгоспний устрій. На спроби введення його насильницьким шляхом він відповідає вбивством різних радянських службовців і тих селян, які стоять за колгоспний устрій [...]». У нашого народу існує через колгоспний устрій велика ненависть до всього того, що пов'язано з Москвою... Український народ давно хотів жити самостійно, але його століттями поневолювали поляки, потім стали поневолювати німці. Тепер росіяни також тримають Україну під гнітом та політичним контролем. Україна – союзна республіка, а прищеплюється все російське, тобто русифікується. Це викликає цілком природний протест, який іноді виливається в партизанський рух проти насилля росіян [...]».

30 січня 1948 р. органи державної безпеки провели слідчий допит Г. Костельника за звинуваченням у співпраці з органами поліції та СД у роки німецької окупації, під час яких протопресвітер відкинув будь-які закиди у співпраці з нацистами. Незважаючи на те, що радянські спецслужби мали достатньо компрометуючого матеріалу для того, щоби заарештувати Г. Костельника, ця акція відкладалася до моменту проведення ним заходів із ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті. Як зазначалося з цього приводу у документах МДБ УРСР: «учитывая его авторитет среди бывшего униатского духовенства и возможности использования в дальнейшем для проведения нашей политики в церковной жизни западных областей Украины и ликвидации греко-католической церкви в Закарпатской области, считаем целесообразным провести его разработку».

На початку вересня 1948 р. була поширена листівка ОУН за підписом члена президії УГВР, керівника підпільної греко-католицької церкви у Західній Україні отця М. Хмільовського («Аксіос»), у якій різко засуджувалася діяльність колишнього голови «Ініціативної групи» з «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ Г. Костельника. Тут також містилося звернення ОУН до колишніх греко-католицьких священників, які перейшли у православ'я, із закликом припинити служіння у церквах та переходити на роботу до школи. Це стало знаком підготовки українським націоналістичним підпіллям замаху на Г. Костельника.

23 вересня 1948 р. настоятеля Преображенської церкви, завідувача кафедри філософії Львівської богословської академії, доктора філософії, богослов'я і права Гавриїла Костельника проводжали в останню путь. За 3-годинною скорботою спостерігали тисячі міліціонерів, солдатів, курсантів школи МВС, співробітників органів держбезпеки. За даними «компетентних» структур, у траурній процесії брало участь майже 50 тис. громадян. Відспівував покійного архієпископ Макарій (фізичну й агентурну охорону якого терміново посилили), єпископи Дрогобицький і Самбірський Михайло та Станіславський і Коломийський Антоній за співслужіння 40 священників. У громадській панахиді взяли участь уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР П. Ходченко та його львівський підлеглий А. Вишневецький. Були оприлюднені телеграми, що надійшли від Патріарха Московського та Всієї Русі Алексія, Патріаршого екзарха України митрополита Іоанна. Поховали отця протопресвітера на Личаківському кладовищі у Львові біля донечки Святослави. Одночасно агентура відстежувала реакцію населення на вбивство Костельника – більшість висловлювань містили осуд теракту. Агент «Автор» (давній учасник національно-демократичного руху) повідомляв про оцінки провідних представників науки. Професор І. Крип'якевич вважав, що терористом виступив месник-одинак, але вбивство спричинить «багато негарних наслідків» для національно свідомих українців. Академік М. Возняк висловив оригінальну здогадку: теракт – справа рук польських націоналістів, які прагнули загострити репресії радянських властей проти українського населення. Співробітник історичного музею В. Бандровський припускав, що вбивство організоване радикальною католицькою молоддю, оскільки через діяльність Г. Костельника Ватикан «втрачав такий великий плацдарм, що вважався вірним католицизму». Очільник спілки медичних працівників Львова Бутель зазначив, що протопресвітер був «відомим діячем і такого за 50 років у Галичині більше не буде».

Г. Костельник, як зазначають сучасні дослідники О. Лисенко і Д. Веденєєв, розглядався радянськими спецслужбами як ключова особистість у процесі розшарування кліру УГКЦ, створення групи для агітації за перехід греко-католиків у православ'я. Увагу спецслужби, що отримувала високоінформативні агентурні ма-

теріали, привертало принципове несприйняття пресвітером диктату Ватикану, розроблення ним наукової критики унії 1956 р. та її наслідків, певні елементи традиційного русофільства, високий авторитет серед єпископату й кліру, національно свідомої інтелігенції, солідний богословський багаж, публіцистичний талант. З урахуванням критичного чи негативного сприймання священнослужителями й інтелігенцією нової влади з її форсованою радянізацією, утисканнями релігії, прагненням уніфікувати соціокультурний ландшафт у щойно «воз'єднаній», цивілізаційно специфічній Західній Україні, Г. Костельник став практично безальтернативною кандидатурою на роль очільника «неформального» органу з організації переходу у православ'я. Той же Й. Сліпий відкинув подібні пропозиції в обмін на високе місце в ієрархії РПЦ, а священники старшого покоління, які виявляли прихильність до православ'я і Росії, з низки причин не могли виконати складну місію впливу на вибір основної маси уніатського кліру. Г. Костельник виступав лише яскравим і богословсько освіченим виразником настроїв частини архієреїв та кліриків УГКЦ, які прагнули позбутися омофору Апостольської Столиці. Окрім корпоративних мотивів, ця тенденція, що до повної міри віддзеркалювала й міркуваннями митрополита А. Шептицького, могла бути спричинена політичними раціями – шовіністичною політикою урядів міжвоєнної Польщі щодо духовно-культурної сфери української спільноти, оформленням суспільно-політичного проекту національно-державного відродження (що охоплював і радикально-націоналістичний вектор з його надзвичайною історією відносин з ГКЦ). Давалася взнаки й історична пам'ять про православний період, тривогу, відчайдушну боротьбу населення західноукраїнських земель за збереження власної етноконфесійної ідентичності. У керівників радянської контррозвідки склалося стійке розуміння пріоритетної ролі пресвітера в зафіксованій на рівні стратегічної лінії на ліквідацію УГКЦ за допомогою «внутрішньої опозиції». У повоєнний період методи «роботи» з Г. Костельником оперативних співробітників та агентури стали набагато витонченішими, психологічно вивіреними та підступними, а розгорнуті арешти духовенства, тягар антикомуністичних і пронімецьких кроків прозоро давали зрозуміти можливі варіанти життєвого шляху. Радянські контррозвідники майстерно використали гіпер-

трофовану амбіційність, марносластво і неприховане бажання Г. Костельника «увійти в історію». Від них не вдалося приховати й поступове розкладання особистості священника, втрата ним психологічної рівноваги, спричинених смертю сина, страхом перед можливим арештом і вимушене замовчування справжніх поглядів і переконань, зокрема необхідність діяти за сценарієм радянської спецслужби, що до того вчинила небачений погром Православної церкви. Нестандартний спосіб мислення й дій, висока ерудиція Г. Костельника, його зверхнє ставлення до оточуючих і навіть деякий снобізм, розхитана втратаю дітей (загибель Богдана, еміграція Зенона й Іринея, виїзд доньки з чоловіком до Югославії) і тиском всесильних «органів» психіка, індивідуальні комплекси, складність нюансів його богословсько-філософського світобачення та «перспективної лінії» церковного будівництва викликали відчуження від сучасників, конфлікт із багатьма оточуючими, учасниками українського визвольного руху, а також представниками радянської влади й спецслужби. У дійсності Г. Костельник виношував власні плани, засновані на розриві УГКЦ з Папською курією і створенням не підпорядкованої Москві «Української церкви» (незалежної чи автономної), а також досягнення особистого високого становища в цьому новоутворенні. При цьому він виявляв твердість в обстоюванні особистої (формальної) незалежності від органів держбезпеки, наївно сподіваючись на те, що зможе вести «власний курс».

«Незалежно від того, що керувало Г. Костельником та його соратниками – страх, розрахунок, чи все це разом, – одне є певним: обравши те, що вважали меншим злом, вони тим самим надали радянському режимові можливість створити враження «добровільності самоліквідації» УГКЦ і воз'єднання більшості духовенства з Руською православною церквою. Попри все, члени ініціативної групи були сповнені рішучості зберегти в церкві, що «воз'єдналася», її національний характер і докласти зусиль, щоб не перервати тяглість її історичного розвитку. Майбутнє мало стати свідком, наскільки вдалими були їхні зусилля для збереження того, що можна було зберегти, в умовах, коли влада робила все, щоб інтегрувати галицький «П'ємонт» у російську радянську імперію», – підсумовує діяльність Г. Костельника відомий канадський дослідник історії церкви професор Б. Боцюрків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боцюрків Б.* Українська греко-католицька церква і Радянська держава (1939–1950) / Пер. з англ. Н. Кочан, за ред. О. Турія. – Львів: Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2005. – 268 с.
2. *Вежель Л.* Гавриїл Костельник як журналіст і літературний критик: Дис. ... канд. філолог. наук (спец.: 10.01.08 – журналістика) / Київ. нац. ун-тет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 190 с.;
3. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: збі.наук. праць. – Львів-Ужгород: Гражда, 2007. – 526 с.
4. *Гірник О.* Гавриїл Костельник як представник католицького філософського модернізму // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2008 рік]. Львів: Логос, 2008. Кн. II. С. 77–85.
5. *Дашкевич Я.* Гавриїл Костельник: постать складна чи ускладнена? // Вірю. – 1996. – № 17. – С. 26.
6. Костельник І. Мій батько завжди був восточником // Гавриїл Костельник на тлі доби. – С. 251–265.
7. *Мадей Н.* Гавриїл Костельник і Львівський собор 1946 р. // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки, 2000. Вип. 1. С. 128–137.
8. *Мадей Н.* Концепція Української греко-католицької церкви Г. Костельника / Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць // Н. Мадей. – Львів-Ужгород: Гражда, 2007 – с.175–182.
9. *Мадей Н. М.* Релігійно-політичні передумови Львівського собору 1946 року в працях о. Г. Костельника // Вісник Севастопольського ДТУ. Серія "Філософія". Вип. 29. – 2001. – С. 100–107.
10. *Мірчук І.* Філософські погляди Гавриїла Костельника: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Львів: Б.в., 2002.
11. *Кашуба М., Мірчук І.* Гавриїл Костельник: філософські погляди. – Дрогобич, 2002. – 140 с.;
12. *Музичко І. О.* Твір про Гавриїла Костельника [Текст] / І. О. Музичко // Патріархат. – 1990. – № 9. – С. 28–31; № 10. – С. 26–29.
13. *Пагіря О.* Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941–1948 рр.) [Електронний ресурс] / О. Пагіря. – Режим доступу: // Їр://йкрасе.пбуу.шюу.иа/Бапй1е/123456789/41472
14. *Петрук О.* Відвертість віри та трагедія о. Гавриїла Костельника // Поступ. – 2000. – № 107. – С. 10.
15. *Петрук О.* Гавриїл Костельник і радянська влада (1939–1941) // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини. – С. 182–195.
16. *Петрук О.* Ми повинні бути гранично чесними зі собою [Текст] / О. Петрук // Вірю.– 1995. – № 9 (35). – С. 4–5.
17. *Стасюк Олександра.* Хто згладив Костельника? // Франкова криниця. – № 51 (103). – 20 грудня 1991 року.
18. *Белей Л. О.* Костельник Гавриїл Федорович // Українська мова: енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – ISBN 966-7492-07-9.
19. *Вежель Л. М.* Поетична спадщина Гавриїла Костельника // Електронна бібліотека інституту журналістики.
20. *Гірник О.* Пошук ідентичності як «*princirum movens*» творчості Гавриїла Костельника / О. Гірник // Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника; Дизайн серії Надії Пономаренко. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 17–89.
21. *Загребельний І.* Погляди Г. Костельника: Церква і держава.
22. *Загребельний І.* Концепція «сміту як вічної школи» Г.Костельника в оптиці богословської проблеми теодицеї / Ігор Загребельний // Філософські обрії. 2013. № 29 – С. 154–161.
23. *Комариця М.* Костельник Гавриїл Теодорович // Енциклопедія сучасної України / Нац. акад. наук України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопедичних дослід. НАН України. – Редкол. І. М. Дзюба (співголова), А. І. Жуковський (співголова) та ін.). – К.: Академперіодика, 2014. – Т. 14: Кол – Кос. – 768 с. – 10000 прим. – ISBN 978-966-02-7304-7.
24. Ліквідація УТКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К., 2006.
25. *Мірчук І.* Ідеологічні пошуки Гавриїла Костельника в контексті української національної ідентичності.
26. *Рамач Ю.* Словник лексики Гавриїла Костельника. – Нови Сад, 1991.
27. *Рубльова Н.* Костельник Гавриїл Теодорович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 5: Кон – Кю. – С. 218. – ISBN 978-966-00-0855-4.
28. *Тамаш Ю.* Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу. – Нови Сад, 1986.
29. *Уська У.* Костельник Гавриїл (Габор Гомзев) // Енциклопедія Львова / За редакцією А. Козицького. – Львів: Літопис, 2010. – Т. 3. – С. 547–549.